

ESAD MUHLİS PAŞA DİVANÇESİ'NDE OSMANLI KÜLTÜR COĞRAFYASI
OTTOMAN CULTURAL GEOGRAPHY IN THE POEMS OF ESAD MUHLIS PASHA

Dr. Öğr. Üyesi Erdem SARIKAYA

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
dr.erdemsarikaya@gmail.com, Yozgat/Türkiye

ÖZ

XVIII. asır, klâsik Türk edebiyatı için bir değişim dönemidir. Bu dönemde şiir, edebî ve estetik kabullerin asırlar boyunca gelenekselleşmiş bağlayıcılığından kurtulmaya başlar. Sosyal hayattan alınan öğeler, şiirde daha sık karşımıza çıkar. Klâsik Türk edebiyatı, XIX. asrın ilk yarısında da estetik ve edebî kabulleri itibarıyla XVIII. asırdaki görüntüsünü korur. Mahallileşme üslubu, söyleyiş gücü açısından kısmen bayağılaşmaya, duygu derinliği ve hayal zenginliği bakımından eski gücünü yitirmeye başlasa da şiirde etkisini sürdürür. Günlük hayat sahneleri, âdet ve gelenekler, konuşma dili, argo, meslek jargonları, çeşitli özellikleri nedeniyle sosyal hayattan seçilen tipler şiirin içerisine girer. Bu dönemde, şairlerin mekân algısı da değişir. XVIII. ve XIX. asırlara kadar şair için âdeta çerçeve hükmünde olan mekân, artık tüm yönleriyle şiirde kendisine yer bulur. Şairler, Osmanlı kültür coğrafyasına ait şehir, ülke, akarsu, deniz isimlerini şiirlerinde anlatı ögesi olarak kullanırlar. Esad Muhlis Paşa, klâsik Türk edebiyatının son döneminde yetişmiş şairlerdendir. Şairin kaleme aldığı az sayıdaki şiirinde Osmanlı kültür coğrafyasından gelen öğeleri sıklıkla kullandığı görülür. Bu çalışmada, Esad Muhlis Paşa'nın şiirlerinde Osmanlı kültür coğrafyasına ait öğelerin edebî ve estetik açıdan nasıl kullanıldıkları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, XIX. asır Türk Şiiri, Mahallileşme üslubu, Kültür Coğrafyası, Esad Muhlis Paşa.

ABSTRACT

The 18th century is a period of change for classical Turkish literature. In this period, poetry begins to get rid of the traditionalized binding of literary and aesthetic assumptions for centuries. The things that are taken out of social life come out more often in poetry. Classical Turkish literature preserves the appearance of the 18th century in terms of aesthetic and literary assumptions in the first half of the 19th century. The style of localization continues to be influenced by poetry even though it begins to lose its old strength in terms of depth of emotion and richness of imagination, partly from the point of view of utterance. Daily life stages, customs and customs, spoken language, slang, professional language, social dhakr because of their various characteristics are selected among the types of poetry. In this period, the perception of the poets also changes. 18. and 19. The space, which has been a rule for the poet until centuries, now finds itself in poetry in all its aspects. Poets use city, country, river, sea names belonging to Ottoman cultural geography as their narrative material in their poems. Esad Muhlis Pasha is a poet who has grown up in the last period of classical Turkish literature. It is seen that the poet has frequently used things from the Ottoman cultural geography in his few poems. In this study, it will be examined how the poetry of the Ottoman cultural geography in the poems of Esad Muhlis Pasha is used literally and aesthetically.

Keywords: Classical Turkish Literature, 19th century Turkish poetry, Localization style, Culture Geography, Esad Muhlis Pasha.

1. GİRİŞ

Klâsik Türk edebiyatı, XVIII. asırda devletin içinde bulunduğu sosyal hareketliliğin de bir sonucu olarak değişmeye, artık gelenekselleşmiş kuralların bağlayıcılığından kurtulmaya başlar. Yeniliği, geleneğin sınırları ve sunduğu olanaklarda arayan gelenek şairi, bu dönemde Metin Kayahan Özgül'ün ifadesiyle şiirinde icazdan icada yönelir (Özgül, 2006: 148). Divan tertibinde alışılmış kuralların dışına çıktığı, klâsik şiir formlarında bir takım değişikliklere gidildiği, sosyal hayattan gelen küçük ayrıntıların şiirde tema olarak kullanıldığı, hece vezniyle şiir yazma denemelerinin yapıldığı bu dönemde, şairlerin ilgi çekici bir redifin etrafında manzumelerini şekillendirdikleri de görülür.

XIX. asrın ilk yarısında klâsik Türk edebiyatı, estetik ve edebî kabulleri açısından XVIII. asırdaki görüntüsünü muhafaza eder. XVIII. asırda Nedîm ile zirveye ulaşan mahallileşme üslubu, söyleyiş gücü açısından kısmen bayağılaşmaya, duygu derinliği ve hayal zenginliği bakımından eski gücünü yitirmeye başlasa da bu asrın başlarında şiirde etkisini sürdürür. Tasavvuf, bu dönem şiirini besleyen kaynaklar arasındaki yerini alır. Türk şiirine yeni bir soluk kazandıran Sebki Hindî ise artık rağbet görmez (Şentürk vd., 2013: 566).

Enderunlu Vâsîf, Keçeci-zâde İzzet Molla, Leskofçalı Gâlib ve Osman Şems gibi klâsik Türk edebiyatının son büyük temsilcilerinin eserlerini verdiği XIX. asrın ilk yarısında yetişen şairler arasında yer alan Esad Muhlis Paşa, 1780 yılında Ankara'ya bağlı Ayaş'ta doğar. Ayaş müftüsü Hasan Efendi'nin oğludur. Devrinin gerektirdiği medrese tahsilini alan Esad Muhlis Paşa, önce Ayaş voyvodalığına tayin edilir. Kısa bir süre sonra silahşörlük payesini alır. 1806'da kapıcıbaşı olarak görevlendirilir. İstanbul'a gelen ve burada bürokratlarla tanışan Esad Muhlis Paşa, kısa sürede mirâhûr, humbaracıbaşı, başbâkî kulu ve Drama nazırı olur. 1825'te Edirne valiliği görevine getirilir. 1827'de Ordu-yı Hümayun memurluğuna atanır. 1828'de Dimetoka ve Adana'da görevlendirilir. 1829'da Konya-Karaman valisi olur. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bölgeyi iyi tanımasından dolayı Erzurum valiliğine atanır. Bu sırada, kendisine Şark seraskerliği unvanı da verilir. 1836'da Erzurum Redif-i Mansûre müşirliğine getirilir. Bu görevinden aynı yıl içerisinde ayrılan Esad Muhlis Paşa, Şûrâ-yı Bâbîalî azası olur. 1839 yılında Kölemen Davud Paşa'nın baskısıyla bu görevinden ayrılır. Aynı yıl Bahr-ı Sefid Boğazı muhafızlığına atanır. Sırasıyla Sivas, Halep ve Sayda valiliklerinde bulunur. 1845'te, Rusların Erzurum ve civarından çekilmesinin ardından, bu bölgeyi imar etmesi amacıyla ikinci kez Erzurum valiliği görevine getirilir (Ahmet Lütfi Efendi, 1999: 644). Tanzimat uygulamalarının Erzurum'da doğurduğu karışıklıkları önlemeye çalışan Esad Muhlis Paşa, 1846'da azledilir. Musul valiliği sırasında Bedirhanî Bey isyanını bastırmakta gösterdiği başarılarıyla dikkat çeker. 1847'de Diyarbakır valiliğine getirilen Esad Muhlis Paşa, burada zatülcenbe yakalanır ve 1850-1851'de vefat eder. İçkale Camii'nde bulunan türbede medfundur (Yıldız, 2010: 210).

Aile şeceresi, Bayramiyye-i Melâmiyye büyüklerinden Bünyamin Ayâşî'ye kadar çıkan Esad Muhlis Paşa'nın Sadullah ve Nusret adlarında iki oğlu olduğu bilinmektedir. (Şahin vd., 1995: XI/ 350 ve Pekolcay, 1993: 167). O bilgili, cesur ve dürüst bir devlet adamıdır. Devrinin tanınmış hattatlarından olan Esad Muhlis Paşa (Subaşı, 1993: 177-183), aynı zamanda kaleme aldığı ve bir divançe oluşturabilecek kadar az şiirleriyle de yaşadığı devrin şairleri arasında yer alır (Esad Muhlis Paşa, 1992).

Esad Muhlis Paşa, şiirlerinde mahallileşme üslubunun etkilerini gördüğümüz bir şairdir. Âşıkane olduğu kadar rindane ve hakimane şiirler de kaleme alan şair, şiir geleneğindeki değişimin ve şair olarak bu değişimin içerisinde bulunduğu farkındadır. O eserin başında besmele bulunmasının önemini vurgular. Şiirinde gelenekli bir tavır içinde olsa da denediği özellikle forma ait değişikliklerle modern Türk şiirine uzanan yolda bir merhale olarak belirir. Yeniliğin güçlü bir ismi olarak kendini yeni şiirle ifade eden acze düştüğünde geleneğin belirlediği kalıplara yönelir. Kafiye ve redif olarak seçtiği kelimelerle şiirde yeni bir zemin açtığının farkındadır. Maktası musarra olmayan kasidesi Türk şiirinin yenileşme ve klâsik kabullerden kurtulma sürecinde dikkat çeker. Kaleme aldığı murabba-i musannası, ayaklı semai ile benzerlikler gösterir.

Şair olarak Esad Muhlis Paşa, şiirinin felsefi bir zemine oturmasını ister. Baba ve çocuk için müstakil şiirler yazan, ümitlerini gelecek nesle bağladığını şiiriyle ifade eden birkaç öncü şairden biridir. Şemsiye üzerine yazdığı şiirinde şair, sosyal hayattan aldığı malzemenin özneliliklerini deforme etmeden kullanır. Bu noktada, geleneğin belirlediği davranış kalıplarının dışına çıkar (Özgül, 2006: 105, 125, 138, 192, 195, 203, 209, 222, 231, 238, 239, 274, 281, 298, 322, 340, 342, 363).

Şiirlerinde fikir ve hislerini samimi bir dille ifade eden, gündelik hayat sahnelerini, örf, âdet ve gelenekleri anlatı ögesi olarak kullanan şairin Farsçayı şiir yazabilecek kadar iyi bildiği eserinden anlaşılmaktadır. Esad Muhlis Paşa'nın klâsik Türk edebiyatının anlatı öğelerini gelenekselleşmiş kullanımlarının dışında farklı bağlamlarda kullandığı görülür. Mantıksal kıyaslara şiirinde yer veren şair, İslâm dinine, tasavvufa ve

belâgate vâkıftır. Zamanının durumundan, dürüst olmayan kişilerin varlığından ve bu kişilerle uğraşmanın lüzumsuzluğundan şikâyet eden Esad Muhlis Paşa, hilekârlığa tahammül edemediğini şiirlerinde dile getirir. O okuyucularına kendine güveni ve çalışmayı öğütler (Pekolcay, 1993: 168-174).

Esad Muhlis Paşa'nın şiirlerinde dikkati çeken diğer bir özellik ise Osmanlı kültür coğrafyası içerisinde yer alan çeşitli şehir, belde, dağ ve nehir gibi coğrafi unsurları anlatı ögesi olarak kullanmasıdır. Biz bu çalışmamızda Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Osmanlı kültür coğrafyasına ait unsurların anlatı ögesi olarak nasıl kullanıldığını incelemeye çalışacağız.

2. İNCELEME

Esad Muhlis Paşa, Osmanlı kültür coğrafyasına ait dağ, akarsu, nehir, şehir ve ülke isimlerini eserinde anlatı ögesi olarak kullanır. Bununla birlikte şair, kimi zaman şiirlerini kaleme aldığı yerleşim yerlerini özellikleriyle birlikte kısa notlar hâlinde eserinde belirtir (Esad Muhlis Paşa, 1992: 91).

2.1. Dağlar

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde bu başlık altında değerlendirebileceğimiz ögeler Bî-sütûn ve Tûr'dur.

2.1.1. Bî-sütûn

Bî-sütûn; Bağdat ile Hemedân arasında, Kirmanşah'ın 30 km kadar doğusunda kalan dik, sarp ve kayalık bir dağdır (Pala, 2007: 73-74). Asıl adı Behistûn olan bu dağ, Kral Darius tarafından yazdırılan üç dilli kitabesi ve kaya rölyefleri ile meşhur olup edebiyatımızda Ferhad ile Şîrîn hikâyesi dolayısıyla anılır. Hikâyeye göre Ferhâd, Husrev-i Pervîz'in sevgilisi Şîrîn'e âşıktır. Husrev, Ferhâd'ı Behistûn Dağı'na bir su kanalı açmakla görevlendirir. Ferhâd, kayaları kırıp dağı delmeye başlar. Bu sırada, Husrev-i Pervîz'in görevlendirdiği ihtiyar bir kadın Ferhâd'a Şîrîn'in ölüm haberini ulaştırır. Ferhâd, bu haber üzerine elindeki külüngü havaya atar. Külüng, Ferhâd'ın başına düşer. Ferhâd, böylelikle ölür. Edebiyatımızda Bî-sütûn, Ferhâd'ın meskeni olup çokluğu, aşk yolunda karşılaşılan ve âşıkların aşması gereken zorlukları temsil eder (Şentürk, 2017: II/ 259-262).

Esad Muhlis Paşa, eserinde Bî-sütûn Dağı'nı öncelikle Tûr Dağı ile birlikte ele alır. Şaire göre aşkın tecellisi, âşığın kudreti ve aşkının niteliğince olur. Hz. Musa, orada ilahî sevgiliyle konuşmak fırsatını yakalamış olduğundan, Tûr Dağı onun için bir tecelli mekânıdır. Şair, Bî-sütûn'u ise Ferhâd için aşkın tecelli mekânı olarak kabul eder.

Herkese hâlince vardır bir tecellîgâh-ı 'aşk

Bî-sütûn Ferhâd'a kûh-ı Tûr şeklin gösterir (s. 33, b. 2)¹

Esad Muhlis Paşa âşıkane konulu diğer bir beytinde, âşıklık mesleğine yeni adım atanları uyarır. Karşısında bir kişi varmış gibi konuşan ve o hayalî kişiye öğüt veren şair, aşkın Bî-sütûn'una Ferhâd olmak isteyen kişinin aşkın eziyet verici baltasından korkmamasını söyler. Bu noktada, Ferhâd ile Şîrîn hikâyesindeki Ferhâd'ın ölüm anına telmihte bulunur.

Hazer endîşe etme tîşe-i cevri muhabbetden

Efendi *Bî-sütûn*-ı 'aşka Ferhâd olmak istersen (s. 36, b. 4)

Şaire göre Bî-sütûn'u devirecek olan gönülden gelen bir ah baltasıdır. Ah, âşıklığın ilk belirtisidir. Âşığın gönlündeki sırları açığa çıkarıcı odur. Kılıç, bıçak, ok gibi savaş aletlerine de benzetilen ah (Şentürk, 2017: I/ 162-173), Esad Muhlis Paşa'nın aşağıya örnek olarak aldığımız beytinde keskinliği yönüyle bir baltaya benzetilmektedir. Şair, âşıklara gönülden çektikleri keskin bir ah baltası ile Bî-sütûn'u yıkabileceklerini söyler.

Bî-sütûnu devirip tîşe-i âh-ı dil ile

Taşını toprağımı künbed-i Ferhâd edelim (s. 38, b. 2)

2.1.2. Tûr

Tûr-ı Sina olarak da bilinen bu dağ, Hz. Musa kıssasının Tevrat ve Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan anlatılarında lâfzen geçer.

¹ Esad Muhlis Paşa Divançesi'nden alınan örnek metinlerde kullanılan kısaltmalar şunlardır: b.: Beyit-Beyitler, bnt.: Bent, s.: Sayfa.

Kıssanın Tevrat'taki anlatısı kısaca şöyledir: Mısır'dan ayrılan İsraililer, üç ay sonra Sina Çölü'ne varırlar ve Sina Dağı'nın karşısında konaklarlar. Hz. Musa, burada Tanrı'nın huzuruna çıkar. Tanrı, Hz. Musa'ya onları Mısır'dan çıkartıp kartal kanatları üzerinde taşıyarak getirenin kendisi olduğunu, antlaşmaya uyarlırsa bütün uluslar arasında seçkin bir yere sahip kutsal ulus, kâhinler krallığı olacaklarını halkına iletmesini söyler. Hz. Musa, halkının yanına döner ve Tanrı'nın sözlerini onlara anlatır. Bütün halk, Tanrı'nın söylediği her şeye uyacaklarına dair söz verir. Bunun üzerine Hz. Musa, halkının verdiği sözü Tanrı'ya iletir. Tanrı, Hz. Musa'ya konuşmalarını halkının da duyması ve ona her zaman inanması için koyu bir bulut içerisinde geleceğini söyler. Hz. Musa, Tanrı'nın bu hitabını halkına iletmesinin ardından tekrar Tanrı'nın huzuruna çıkar. Tanrı, Hz. Musa'ya yarın halkını arındırmasını, üçüncü gün Sina Dağı'na ineceğini, buna hazır olmalarını, dağın çevresine bir sınır çizmesini ve halkını dağa yaklaşmamaları hususunda uyarmasını söyler. Hz. Musa, Tanrı'nın bu sözleri üzerine halkının yanına gelir ve onları arındırır. Herkes kıyafetlerini yıkar. Hz. Musa, üç günlük süre içinde halkının cinsel ilişkiye girmesini yasaklar. Üçüncü günün sabahında gök gürlür, şimşekler çakar. Dağın üzerinde koyu bir bulut görülür. Güçlü bir boru sesi duyulur. Hz. Musa, halkını Tanrı'yla görüşmeleri için dağın eteğine getirir. Tanrı, Sina Dağı'na ateş olarak indiğinden dağın her yanından duman tütmektedir. Daha önce zayıf bir hâlde olan boru sesi ise şiddetini gittikçe arttırmaktadır. Bu hâldeyken Tanrı, Sina Dağı'nın üzerine iner ve Hz. Musa'yı yanına çağırır. Ona dağın etrafına sınır çizmesini, halkın dağa yaklaşmamasını söyler. Hz. Musa, Tanrı'ya bu konuda kendisini ve halkını daha önce uyardığını bu nedenle halkından kimsenin dağa çıkamayacağını söyleyerek yanıt verir. Tanrı, bunun üzerine Harun'u yanına getirmesini ister. Hz. Musa, Musevî inancında önemli bir yeri olan on buyruğu burada alır. Tanrı'dan başka bir Tanrı'ya inanmayacağına, put yapıp tapmayacağına, onun adını boş yere ağzına almayacağına, altı gün çalışıp yedinci günü (Şabat Günü) kutsal sayarak dinleneceğine, anne ve babasına saygı göstereceğine, adam öldürmeyeceğine, zina etmeyeceğine, çalmayacağına, komşuları hakkında yalan yere tanıklık etmeyeceğine ve komşusunun evine, karısına, erkek ve kadın kölesine, malına, hayvanına göz dikmeyeceğine söz verir. Tanrı, Hz. Musa'ya sunaklar, şiddet, köleler, mal, adalet ve doğrulukla ilgili yasalarla birlikte sosyal sorumluluklar ve yıl boyunca kutlanacak üç bayram hakkında da hitabında açıklık getirir. Antlaşma böylelikle onaylanır (Kutsal Kitap, 2009: 76-82).

Tûr Dağı; Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara, Nisa, Kassas, Meryem, Tûr ve Tin Sureslerinde ismen anılır. Bakara Suresinin 63. ayetinde, Tanrı ile Hz. Musa arasında yapılan antlaşmaya telmihte bulunulur (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, 2006: 9). Nisa Suresinin 153-154. ayetlerinde, Hz. Musa kavminin bir buzağıyı kendilerine put yaptıkları anlatılır. Bunun üzerine Tanrı; onları yine affetmiş, o kavmin küfür yolundan dönmesi için Tûr Dağı'nı başlarına dikmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de onlara, 'Kapıdan baş eğerek girin!' ve 'Cumartesi günü sınırı aşmayın!' şeklinde hitap edildiği ve bu konuda sağlam bir söz alındığı ifade edilir (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, 2006: 101).

Meryem Suresinin 52-53. ayetlerinde, Hz. Musa ile Tanrı'nın Tûr Dağı'nda fısıltıyla konuşan iki kişinin birbirlerine yaklaşabilecekleri kadar yakın oldukları ve Harun'un Hz. Musa'ya orada vekil ve yardımcı olarak görevlendirildiği anlatılır (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, 2006: 308). Kassas Suresinin 44-49. ayetlerinde, Hz. Musa'ya emredilenler ve onun Tûr Dağı'nda ilahî kelama muhatap olduğu hatırlatılır (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, 2006: 390). Tûr Suresinin 1. ve Tin Suresinin 2. ayetlerinde de yine Hz. Musa'nın Tanrı'nın emirlerini adı geçen dağda aldığına telmihte bulunulur (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, 2006: 522, 529).

Esad Muhlis Paşa, eserinde Tûr Dağı'nı Tevrat ve Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan Hz. Musa kıssası çerçevesinde bir telmih unsuru olarak kullanır. Hz. Musa'yı *kelîm* sıfatıyla anan şaire göre, o aşkın söz söyleyenidir. Tûr Dağı'nda Tanrı'yla konuşmuş, ilahî emir ve yasakları orada bizzat Tanrı'dan öğrenmiştir. Tanrı, ezeli ve ebedî gücüyle güzelliğin Tûr Dağı'na yakıcı bir alev olarak tecelli etmiştir.

Tâk olur tâkat-i nezzâre Kelîm-i 'aşka

Tûr-ı hüsnünde anın şu'le-i sûzândır ruh (s. 17, b. 2)

Esad Muhlis Paşa, eserindeki diğer bir beyitte bu dağ Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinde geçen Bî-Sütûn Dağı ile birlikte kullanır. Her âşığın, âşıklık kuvvetince bir aşk tecelligâhı olduğunu, Hz. Musa'ya Tûr Dağı'nda görünen tecellinin Ferhâd'a Bî-sütûn Dağı'nda görüldüğünü ifade eder.

Herkes hâlince vardır bir tecelligâh-ı 'aşk

Bî-sütûn Ferhâd'a kûh-ı *Tûr* şeklin gösterir (s. 33, b. 2)

2.2. Akarsular, Nehirler ve Boğazlar

Esad Muhlis Divançesi'nde Ceyhun, Kızılırmak, Kâğıthane Deresi ve Çanakkale Boğazı bu başlık altında değerlendirileceğimiz anlatı ögeleridir.

2.2.1. Akarsular

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Ceyhun, Kızılırmak ve Kâğıthane Deresi anlatı ögesi olarak kullanılır.

2.2.1.1. Ceyhun

Ceyhun nehri, kaynağını Pamir Dağları'ndan alıp Aral Gölü'ne dökülür. Amuderya olarak da bilinen bu nehir, Orta Asya'nın en uzun nehridir (Tuğlacı, 1971: I/ 401). Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Ceyhun, uzunluğu yönüyle şairin gözyaşları için bir benzetme ögesidir.

Böyle giryân olduğum-çün sen dahi giryân olup

Gözlerimin yaşımı mânend-i *Ceyhun* eyleme (s. 8, b. 2)

2.2.1.2. Kızılırmak ve Kâğıthane Deresi

İstanbul'da Terkos Gölü'nün doğusundaki Karatepe'den kaynağını alan Kâğıthane Deresi, Kemergaz'dan geçer. Belgrad Ormanı'ndan gelen akarsu kollarını bünyesine alır. Silahtarağa bölgesinde Alibey Deresi ile birleşir ve Haliç'i oluşturur (Meydan Larousse, 1971: VI/ 774). Kızılırmak ise Türkiye'nin en uzun akarsularından olup İmranlı doğusundaki Kızıldağ'dan doğar (Meydan Larousse, 1971: VII/ 288). Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Kâğıthane Deresi ve Kızılırmak, karşılaştırma ögesi olarak kullanılır. Şair, kanlı gözyaşlarınının Kızılırmak gibi görenlerin korkacağı bir çağlayan olduğunu, bu nedenle Kâğıthane Deresi'ne benzetilmemesi gerektiğini söyler.

Begim zann etmeye *Kâğıdhâne* suyu eşk-i hûnünim

Kızılırmak gibi havf olunur bir çağlayandır bu (s. 41, b. 3)

2.2.2. Boğazlar: Çanakkale Boğazı

Tarihin çeşitli dönemlerinde Hellespontus, Bucca Romaniae, Stretto Della Romana, Avido, Aveo, Sanctus Georgius ve Abydos Boğazı gibi isimlerle anılan günümüzde ise Avrupalıların Truva Kralı Dardanos'un adına nispetle Dardaneller adını verdikleri Çanakkale Boğazı, Marmara ile Ege Denizi'ni bağlayan ülkemizin en uzun boğazıdır. Kıyılarında; Truva, Dardanos, Abydos, Sestos, Lampsakos gibi önemli şehirlerin kurulduğu Çanakkale Boğazı, stratejik ve jeopolitik konumu nedeniyle tarihin en eski çağlarından itibaren önemli olaylara sahne olmuştur (Tuncel, 1993: VIII/ 199-203).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Çanakkale Boğaz'ı, şairin o bölgedeki muhafızlık görevi için söylediği bir şiirinde anlatı ögesi olarak kullanılır.

Gönülde hıfz-ı hayâli o gerden-i sâfin

Boğaz-ı Bahr-ı Sefîd'e muhâfız etdi bizi (s. 96, b. 1)

2.3. Şehirler

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde İstanbul ve ilçeleri başta olmak üzere, Konya, Meram, Muğla, Menteşe, Ayaş, Erzurum, Kân, Niğde, Olacak (Olıcak), Halep ve Bağdat bu başlık altında değerlendirilebileceğimiz anlatı ögeleridir.

2.3.1. Anadolu Coğrafyasında Bulunan Şehirler ve Bu Şehirlere Bağlı Yerleşim Merkezleri

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde, bu başlık altında değerlendirilebileceğimiz yerleşim yerleri Ayaş, Erzurum-Kân, İstanbul ve ilçeleri, Konya-Meram, Muğla-Menteşe, Niğde ve Olacak (Olıcak)'tır.

2.3.1.1. Ayaş

Ankara'nın kuzeybatısında yer alan Ayaş, şehrin tarihi bir ilçesidir. Hitit, Frigya, Galat ve Roma egemenliklerinde kalan ilçenin ismi parlak, aydınlık gece anlamına gelir. Selçuklu ordusu, 1073 tarihinde Minoz'u feth ederek Ayaş Oymağını buraya yerleştirir. XIII. asrın ikinci yarısında, önce Moğolların daha sonra İlhanlıların hâkimiyetine giren Ayaş, 1354 tarihinde Osmanlı ülkesinin sınırları içerisine dâhil olur. (<http://www.ayas.gov.tr/ayas-tarihcesi>, 14. 10. 2017).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Ayaş, Bünyamin Ayaşî'nin burada yaşaması yönüyle anlatı ögesi olarak kullanılır.

Nesl-i pâk-i mefhar-ı kevneynden ibni yemîn

Mustafâdır nâmı Bünyâmin Ayaşî şöhreti (s. 66, b. 1)

2.3.1.2. Erzurum ve Kân

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük kenti olan Erzurum'un ilk olarak MÖ 4900 yıllarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Şehrin bilinen ilk adı, Bizans İmparatoru II. Theodosios'a nispetle Theodosiopolis'tir. Tarih boyunca Urartular, Kimmerler, İskitler, Medler, Persler, Parflar, Romalılar, Sasaniler, Araplar, Selçuklular, Bizanslılar, Moğollar ve İlhanlılar gibi pek çok kavim tarafından idare edilen bir bölgede yer alan şehir, IV. asrın sonlarına doğru Roma hâkimiyetine girmiş ve 415 tarihinde Theodosios'un emriyle şark orduları kumandanı Anatolius tarafından kurulmuştur. Arapların Kalikala olarak adlandırdığı şehir; Selçuklu hâkimiyetine geçmesinden itibaren Erzen-i Rum, Erzen al-Rum veya Arzan al-Rum olarak anılır. Şehir, 1514 yılında Osmanlılar tarafından fethedilir. Şehrin Cumhuriyet tarihindeki önemi ise Millî mücadele hareketinde temel teşkil eden kongrenin burada toplanmasından ileri gelir (Küçük, 1995: XI/ 321-329).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Erzurum, farklı özellikleriyle anlatı ögesi olarak kullanılır. Şair, bu şehri öncelikle vali olarak görev yapması nedeniyle ismen anar.

Muhlisâ vâlî bulunduk hayr ede Rabb-ı enâm

Erzurum lafzı bu sâle oldu târîh-i tâm (s. 76)

Şair, Vakanüvis Esad Efendi'nin İran'a atanması nedeniyle yazdığı bir şiirinde Erzurum'a bağlı Kân ismindeki yerleşim merkezini anlatı ögesi olarak kullanır. Eserinde Kân hakkında bilgi veren şair, Erzurum'a yarım saat uzaklıkta bir köy olduğunu ifade eder (Esad Muhlis Paşa, 1992: 78).

Erzen-i Rûm'un yanında kemterîn bir kend iken

Şeb-çerâğ-ı makdeminle *Kân* buldu şân bu şeb

Kân idi mutlak 'alem ol rûstâyâ şimdicek

Kân-ı gevher kaydı ile oldu zî-'unvân bu şeb

Şehrden evvel kudûmunla şeref-yâb oldu çün

Bu şerefle şehre fahr eylese şâyân *Kân* bu şeb (s. 78, b.1-3)

2.3.1.3. İstanbul

Kendisiyle aynı adı taşıyan boğazın Avrupa tarafında, Haliç'in güneyinde, bir yarımada üzerinde kurulmuş, daha sonraki dönemlerde Haliç'in kuzey kesimine ve boğazın Anadolu yakasına da yayılmış olan İstanbul, coğrafi konumu bakımından büyük önem taşır. MÖ III. asırda yerleşime açıldığı tahmin edilen İstanbul'un en eski yerleşim yerlerinin Haliç kıyıları, Alibey ve Kâğıthane derelerinin vadileri ve bu vadilere hâkim tepeler olduğu düşünülmektedir (Demirkent, 2001: XXIII/ 205-212).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde İstanbul, Fatih Sultan Mehmed ile ilgisi yönüyle bir anlatı ögesi olarak kullanılır. Şehri fethetmesi, padişahın şöhretinin sermayesi olmuş, bu yeni fetihle şöhret bulmuştur.

Ebü'l-fethin bir *İstanbul*'dur sermâye-i şânı

Şeh-i 'âlem cihâna verdi şân feth-i müceddedle (s. 72, b. 3)

2.3.1.3.1. Bebek ve Beşiktaş

Bebek, İstanbul'da Arnavutköy ile Rumelihisarı arasında kalan semttir. Boğaziçi'nin Avrupa yakasında kalan bu semtin adı Fatih dönemi yeniçeri ağalarından Bebek Mehmed Çelebi'den gelir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde tercih edilmeyen ve bu nedenle hırsız ve eşkıyaların barındığı bir mekân hâline gelen Bebek, ormanları, manzarası, temiz havası ve sessizliğiyle son dönem Osmanlı hayatının gezinti ve tenezzüh mekânlarından (Hürel, 2008: 78-79).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Bebek, devrinin gezinti ve tenezzüh mekânlarından bir tanesi olması yönüyle anlatı ögesi olarak kullanılır. Şair, nazlı küçük sevgiliyi görmemeye başladığından beri eğlenceden olduğu gibi Bebek seyrinden de keyif almadığını ifade eder.

O tıfl-ı nâzı görmez olaldan berû bana

Ne gülmek oynamak ne de seyr-i *Bebek* gerek (s. 35, b. 5)

Şair, diğer bir beytinde Bebek ile Beşiktaş'ı birlikte anlatı ögesi olarak kullanır. Taş Beşik, Aya Mama, Diplokionion, Dionisos, Rhodion periboloni gibi isimlerle anılan Beşiktaş, İstanbul'da Boğaziçi'nin Avrupa kıyısında Dolmabahçe ile Ortaköy arasında bulunan ilçe merkezidir (Hürel, 2008: 82-83). Osmanlı'nın her döneminde farklı özellikleriyle ön plana çıkan bu yerleşim merkezi, şairin ismen andığı diğer İstanbul semtleri gibi güzel doğasıyla gezinti ve tenezzüh mekânlarından biridir. Esad Muhlis Paşa, aşağıdaki beytinde gördüğü kişileri tanımazlıktan gelen put kadar kusursuz ve güzel sevgiliyle önceden Bebek'te tanıştıklarını, onun Beşiktaş'ta çocukken sevdiği kişi olduğunu söyler.

Biliş çıktık *Bebek*'te bir büt-i bîgâne-meşreble

Beşiktaş'ta çocukken sevdiğim bir nev-civândır bu (s. 41, b. 5)

2.3.1.3.2. Fındıklı

Fındıklı, Tophane-Salıpazarı ile Dolmabahçe arasındaki kıyıları bu kıyıların karşı sırtında bulunan semttir. Bizans döneminde, Argiropolis olarak bilinen bu bölge ismini eski zamanlarda buralarda bulunan fındık bahçelerinden alır (Hürel, 2008: 144-145). Sultan saraylarının da bulunduğu bu semt, Osmanlı'daki tenezzüh mekânlarından biridir.

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Fındıklı, bir tenezzüh mekânı olması yönüyle anlatı ögesi olarak kullanılır. Şair, nazlı sevgilinin içki meclislerindeki sohbe benzer bir edayla konuştuğunu, bu hâliyle Fındıklı'nın zevkini tatmışa benzediğini söyler.

Fındıklı zevkin etmişe benzer o mest-i nâz

Ağzında tarz-ı sohbet-i 'işret çıtır pıtır (s. 24, b. 2)

2.3.1.4. Konya ve Meram

Konya; İç Anadolu Bölgesinde, kendisiyle aynı adı taşıyan ovanın batı kısmında yer alan şehirdir. Yerleşime açılış tarihi bilinmeyen şehrin adının Frig dilindeki Kawania'dan geldiği tahmin edilir. Roma ve Bizans dönemlerinde İkonion ya da İconium olarak söylenen bu ad, Batı kaynaklarında Conia, Conium, Como, Cunnyo ve Konn şekillerinde de zikredilir. İslâm kültürüne ait coğrafya eserlerinde Kûniye şeklindedir. Şehir, 1071 ya da 1073 tarihinden itibaren Türk hâkimiyetine girer. Anadolu Selçuklu Devleti hâkimiyeti zamanında Dârü'l-mülk olarak anılır. 1366-1367 tarihinden itibaren Karamanoğulları'nın idaresine geçer. 1468 tarihinden itibaren ise kesin olarak Osmanlı mülkü hâline gelir. Konya, Osmanlı hâkimiyeti altında Karaman Beylerbeyliği'nin merkezidir (Baykara, 2002: XXVI/ 182-187). Meram ise Konya iline bağlı ilçelerden bir tanesi olup bağlarıyla ünlüdür.

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Konya ve Meram, bir beyitte anlatı ögesi olarak kullanılır. Şair, sevgiliyi açmaya istekli bir goncaya benzeterek sevgilinin Konya'da açamayacağını bildiğini ifade eder. Gönül, bu durumda Meram bağlarına istek duymaz. Gül bahçesini seyretmek istemez.

Bilir ki *Konya*'da olmaz güşâde gonce-i kâm

Ne seyr-i gülşen eder dil ne meyl-i bâğ-ı *Merâm* (s. 60)

2.3.1.5. Muğla ve Mentеше

Ege bölgesinde, kendisiyle aynı adı taşıyan büyükçe bir ovanın kuzey kenarında, Oylukdağ'ın eteklerinde ve Asartepe'nin yamaçlarında kurulu bir şehir olan Muğla'nın yerleşime açılış tarihi bilinmemektedir. Antik dönemde Mobolla, eskiçağda Karya olarak bilinen şehrin bulunduğu bölge, 1261 tarihinden itibaren Türk hâkimiyetine girer. Bölge, bu tarihten itibaren Mentеше adıyla anılır (Mete, 2004: XIX/ 150-152). Muğla, Osmanlılar döneminde Mentеше sancağına bağlı aynı isimli kazanın merkezidir. XV. asrın son çeyreğinde Osmanlı hanedan üyelerinin Muğla'da yöneticilik yaptıkları görülür. XVI. asrın sonlarından itibaren Muğla, emekli paşalara arpalık olarak verilir. XIX. asrın ikinci yarısına kadar mütesellimler tarafından yönetilen Muğla, daha sonra Aydın eyaletine bağlı Mentеше sancağının merkez kazası olur. XVI. asırda, devrin kültür

merkezlerinden biri olarak karşımıza çıkan Muğla'nın sosyal yapısı XIX. asra kadar büyük değişiklikler göstermez (Mete, 2005: XXX/ 377-381).

Esad Muhlis Paşa, Divançesi'nde yer alan bir gazelinin anlam çerçevesini Muğla ile sınırlayıp orada bulunduğu dönemde yaşananlara dikkat çeker. Necla Pekolcay'ın ifadesiyle şehirle kendi arasına büyük bir mesafe koyan paşanın Muğla'yı teftişi sırasında söylediği hissini uyandıran bu şiirinde, şairin gözlem gücü belirgindir (Pekolcay, 1993: 281).

Başlar belâda bir büt-i başbuğla *Muğlada*

Serden geçer fütâdeleri çoğla *Muğlada*

Şîrîn-lebin hayâl-ile dil sîr-i zevk olur

'Âşık kana'ât edebilir duğla *Muğlada*

Zülfünde perçeminde gören kayd u bendlerin

Paşa sanır o şûhu iki tuğla *Muğlada*

Hüsni binâyâ rağbeti yok *Menteşelinin*

Hiç görmedik kireç kiremid tuğla *Muğlada*

Bârî bir infî'âl ile yâd ede Muhlisi

Lutf et rakîb o şûha beni koğla *Muğlada* (s. 42)

2.3.1.6. Niğde

Niğde, İç Anadolu bölgesinin güney kesiminde, kuzeybatıda Melendiz dağları ile güneydoğuda Toroslar arasındaki önemli bir geçit yeri olan şehirdir. İlk yerleşmenin Hititler dönemine kadar indiği ve Hitit belgelerinde geçen Naghita'nın burası olabileceği tahmin edilmektedir. Arap coğrafyacılarının Tavana adıyla andıkları şehrin Hititler dönemindeki Naghita veya Nagidos şeklindeki adının Orta Çağ'da Nekîdâ veya Nekîde, XIV. asır İslâm kaynaklarında ise Nîgde veya Nîkde olarak kayda geçtiği görülür. Orta Çağ'a ait İslâm kaynaklarında burası için Dârü'l-pehlevâniyye ve Ma'sûkiyye unvanları kullanılır. Hitit, Pers, Frig, Makedon ve Pontus hâkimiyetlerinin ardından Roma hâkimiyetine giren şehir, Arap akınlarından etkilenir. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin hâkimiyetine girer. Niğde'nin kesin biçimde Osmanlı idaresine alınması, Fatih Sultan Mehmed döneminde gerçekleşir (Oflaz, 2007: XXXIII/ 92-95).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Niğde, bir kıtada anlatı ögesi olarak kullanılır. Şairin şark ordusuna asker sevkiyle görevlendirildiği sırada yine Niğde'de söylediği şiirinde Niğde'nin binalarının yıkılacak hâle geldiğini, bu nedenle şehir halkının o binalarda gecelemeden korktuğunu söyler. Binaların harabeye dönmüş hâli ortada iken şair, bir baykuş sesi duymadığını, bunun hikmetini bir kişiye sorduğunu, o kişinin ise şehirlerinde baykuşların bile istekli bakışlardan düştüğünü söylediğini ifade eder.

Niğde'nin ebniyesi şöyle harâb olmuş kim

Vehm eder anda ahâlisi de beytütetden

Duymadık böyle iken anda sadâ-yı bûmu

Bir zarîf âdemi bulup sorıcak hikmetden

Dedi kim beldemizin görmediniz mi hâlin

Bûmlar bile düşürmüş nazar-ı rağbetden (s. 83, b. 1-3)

2.3.1.7. Olacak (Olcak)

Ankara yakınlarındaki bir mesire yeri olduğu bilgisini yine Esad Muhlis Paşa'nın eserinden öğrendiğimiz Olacak (Olcak), anlatı ögesi olarak bu bilgiye telmihte bulunularak kullanılır (Esad Muhlis Paşa, 1992: 84).

Nâyire-i hâmeden akdı bu nev nazm-ı ter

‘Azm-i temâşâda bu câda karâr Olıcak (s. 84, b. 1)

2.3.2. Doğu Coğrafyasında Bulunan Şehirler ve Bu Şehirlere Bağlı Yerleşim Merkezleri

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde, bu başlık altında değerlendirebileceğimiz şehirler Bağdat ve Halep (Şehbâ)'dır.

2.3.2.1. Bağdat

XVIII. asırda Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından kurulmuş olan Bağdat, İslâm tarihinin önemli kültür, medeniyet ve ilim merkezlerinden bir tanesidir (Ed-Dûrî, 1991: IV/ 425-433). Günümüzde Irak'ın başkenti olan Bağdat, kuruluşunu takip eden yıllardan itibaren her alanda hızlı bir gelişmeye sahne olmuştur. Artan ticaret, servet ve refaha paralel olarak ilim, edebiyat ve sanatta da ciddi gelişmeler meydana gelmiş, bizzat halifenin ve ileri gelen devlet adamlarının teşvikleriyle kurulan kurumlarda ilim, kültür ve sanatta devrin önemli simaları yetişmiştir. İslâm kültür ve medeniyetine damgasını vuran Bağdat aynı zamanda Avrupa medeniyetinin doğuşuna da zemin hazırlamıştır (Özaydın, 1991: IV/ 437-441). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı hâkimiyetine giren Bağdat, 1921 tarihinden itibaren önce bağımsız bir krallık hâline gelmiş ardından da Irak'ın hâkimiyet sahasına girmiştir (Halaçoğlu, 1991: IV/ 433-437).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Bağdat, şairin gönül şehrini karşılar. Gam ordusu, bağımsız gönlünün Bağdat'ına gelip mutluluğunun temellerini ateşe vermiştir. Bu hâlde, İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülâgû, şairin inleyiş ve feryatlarını duysa ona acır. Ancak şair, yine de Tanrı'dan ümidini kesmez.

Leşker-i gam geldi *Bağdâd*-ı dil-i âzâdıma

Bir bir âteş urdu bünyâd-ı sürûr u şâdıma

Görse rahm eyler Hülâgû nâle vü feryâdıma

Kimseden ümmîd-i istimdâd gelmez yâdıma

Ey benim feryâd-res Rabbim yetiş imdâdıma (s. 56, bnt. 1)

2.3.2.2. Halep (Şehbâ)

Mezopotamya'ya ve Akdeniz'den İran'a giden ana yolların kavşak noktasında bulunan Halep, Kuzey Suriye'nin ikinci büyük şehridir. Dikkat çekici coğrafi konumu dolayısıyla ticaret merkezi olan şehir, bu nedenle sık sık yağmalara maruz kalmıştır. Adına ilk olarak MÖ 3000 yıllarına ait çivi yazılı Akkad tabletlerinde Halaba ve Halman (Halwan) şeklinde adına rastlanan Halep; Yamhad, Hitit, Halpa, Asur, Roma ve Bizans hâkimiyetleri altında kalır. 637 tarihinde Müslüman Araplar tarafından fethedilir (Yazıcı, 1997: XV/ 239-244). Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı yönetimi altına girer (Masters, 1997: XV/ 244-247).

Esad Muhlis Paşa, Divançesi'nde yer alan bir şiirinde Halep'in içki meclislerini anlatır. Sevgiliyi aya benzeten şair, bu noktada gelenekli bir tavır sergiler. Halep'te içki meclisine naz ile içki getirdiklerini, o mecliste nasıl bir hâlin olduğunu anladığını söyler. Şaire göre Halep'te içki kadehine gösterilen saygı süt ve şekere duyulan saygıdan büyüktür. Bu noktada şair, sakiye seslenerek meclise bazen rakı bazen de şarap getirmesini ister.

Getirdik meclise nâz ile ey meh bâde *Şehbâda*

Ne hâlet var imiş fehm eyledim sahbâda *Şehbâda*

Füzündür hürmet-i sâgar *Halebde* şîr ü şekerden

Dolandır bezme sâkî gâh 'arak geh bâde *Şehbâda* (s. 46, b.1-2)

2.3.2.3. Bâbil

Eski Mezopotamya'nın en büyük ve en ünlü şehri olan Babil'in adı, ilk defa MÖ 3000 sonlarında Akkad belgelerinde geçer. Akkad dilinde, Tanrı'nın kapısı anlamına gelen Bâbil adı, İbrânîce'de Bâbel veya Bâvel, Persçe'de Babiruş ve Grekçe'de Babylon şekillerinde kullanılır. Eski Sümer şehirlerinden biri olan Babil, Tevrat'a göre Nûh tufanından sonra Nemrud'un krallığının başladığı Sinear (Sümer) ülkesindeki dört şehirden biridir. Bağdat'ın 88 km güneyindeki Hille kasabası yakınlarında, Fırat'ın doğu kıyısında yer alan ve tarih boyunca Amurrular, Kassitler, Asurlar, Keldânîler, Ahamenîler ve İskender-Selevkî hâkimiyetlerinde kalan şehir için Amurru hanedanı ve özellikle Hammurabi ile Keldânî devirleri önem taşır. Kazılarda ortaya çıkarılan mimari eserlerin hemen tamamı Keldânî dönemine aittir. Bâbil, özellikle semavî dinlerde insanoğlunun Tanrı'ya baş kaldırışının, ahlâksızlığın ve büyücülüğün merkezi olarak kabul edilir. Özellikle Bâbil Kulesi, karışıklığın diğer bir ifadeyle bütün dünya dillerinin bir tek ana dilden türemiş olduğu yolundaki görüşün sembolüdür. Babil, tarihi boyunca, özellikle Keldânîler ve Ahamenîler döneminde Mezopotamya'nın en önemli astronomi, astroloji, kehanet ve büyücülük merkezlerinden biridir (Erdem, 1991: IV/ 392-395). Şehir, Hârut ve Mârût adındaki iki melek ve Bâbil kuyusu nedeniyle Kur'ân-ı Kerîm'de Bakara Suresinin 102. ayetinde lâfzen geçer (Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali, 2006: 596).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Bâbil, sihir ve büyü merkezi olması dolayısıyla anılır. Şaire göre âşık, sevgilinin büyü yapan bakışlarına dayanamaz. Sevgilinin her bakışında, sihir ve büyü işinin merkezi konumunda olan Bâbil bile yerle bir olur.

‘Âşık nice dayana füsûn-ı nigâhına

Her nazrasına milket-i *Bâbil* harâb olur (s. 25, b. 4)

Sevgilinin sihir yapan gözleri, azarlayıcı bakışlarıyla baktığında sadece Bâbil ülkesi değil dünya da yıkılır.

Çeşm-i füsûnkârı ger etse nigâh-ı itâb

Milket-i *Bâbil* değil ‘âlemi eyler harâb

‘Âşık-ı zârında bu hâlete kâbil mi tâb

Âh o bakışlar benim hâlimi etdi tebâh (s. 57, bnt. 4)

2.4. Ülkeler

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde lâfzen geçen, Mısır ve Osmanlı bu başlık altında değerlendirebileceğimiz anlatı öğeleridir.

2.4.1. Mısır

Mısır, Afrika kıtasında bir ülke olup batıdan Libya, güneyden Sudan, kuzeydoğudan İsrail, kuzeyden Akdeniz ve doğudan Kızıldeniz'le çevrilidir (Doğaner, 2004: XIXX/ 553-555). Çivi yazılı tabletlerde Misri, Musri, Musur ve İbrânîce belgelerde Misrayim şeklinde geçen Mısır adının mâsôr (sur, kale) kelimesinden geldiği tahmin edilmektedir. Tarihin en eski çağlarından itibaren bilimin çok geliştiği Mısır'a, firavunlar döneminin son yıllarından itibaren çok sayıda âlim ve seyyah gelmiş ve bu kişiler gördükleri ilmî gelişmeleri kendi ülkelerine aktarmışlardır. Bu durum; Pers, Yunan ve Roma hâkimiyetleri sırasında da devam eder. Bununla birlikte eski Mısır peygamberler tarihi için çok önemli olup Mısır'ın dinî hayatı Yunanlıları ve Romalıları etkilemiştir (Görgün, 2004: XIXX/ 555-557). Bizans hâkimiyeti yıllarında İmparatorluğun en zengin eyaleti olan Mısır, aynı zamanda ülkenin tahıl ambarı konumundadır. Bu yıllarda, ticarî olduğu kadar dinî ve kültürel açıdan da Mısır, özellikle İskenderiye şehri tıp, felsefe ve matematik alanlarında çeşitli ekollerin ortaya çıktığı bir bilim merkezi durumuna gelir (Avcı, 2004: XIXX/ 557-559). Mısır, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girer (Es-Seyyid, 2004: XIXX/ 563-569).

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde Mısır, şairin hakîmane bir manzumesinde verilecek fikre örnek olarak lâfzen anılır. Şair, aslında hizmetkâr olduğunun farkında olmayanların Mısır firavunu gibi kendi felaketini davet edeceğini ifade eder.

Kendü eyler nekbetin da'vet *Mısrı*lular gibi

Olmayan farkında hıdmetkâr kim hünkâr gibi (s. 37, b. 6)

2.4.2. Osmanlı

Esad Muhlis Paşa, yaşadığı devre kadar tahta geçmiş Osmanlı padişahlarının isimleri hakkında kaleme aldığı bir manzumesinde, Osmanlı ülkesini gerçek anlamında kullanır.

Esâmî-i mülûk-ı Âl-i Osmânı bu üç beyte

Nice derc eyledim vefk-i müselles gibi kıl iz'ân (s. 95, b. 1)

Esad Muhlis Paşa, Reşid Mustafa Paşa'nın ikinci kez sadarete gelmesi üzerine kaleme aldığı tarih kıtasında bu Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi sınırları içerisinde yer alan Arabistan ve Kürdistan idarî bölgelerini lâfzen anar. O gayretle dolu şahın her işi keramettir. Dostluğuna zan düşüren şüphesiz hata eder. Şair, bu iddiasını Arabistan'ın itaati ile Kürdistan bölgesinin fethinin delil olduğunu söyler.

Bu müdde'âmı eder şer' u 'akl ile isbât

İtâ't-ı *Arabistân* u feth-i *Kürdistân* (s. 74, b. 3)

2.5. Diğer Yerleşim Yerleri

Esad Muhlis Paşa Divançesi'nde, bu başlık altında değerlendirebileceğimiz tek öge Cermenya'dır. Cermenya, Almanya, Bohemya ve Polonya'nın batı bölümünü kapsar (Şemseddin Sami, 1996: II/ 336-341).

Esad Muhlis Paşa, Edirne'de bulunduğu tarihlerde inşa edilen Asakir-i Mansure Kışlası için söylediği iki tarih kıtasında Cermen kelimesi lâfzen geçer.

Vâlî-i *Cermen* kulu Muhlis dedi târîhini

Kışla inşâd eyledi cündüne Dârâ-yı cihân (s. 69, b. 11)

Dedi târîhini Muhlis çırağı vâlî-i *Çermen*

Zihî nev-kışladır bu cünd-i Mahmûd şâh-ı Cem-câha (s. 70, b. 6)

3. SONUÇ

Esad Muhlis Paşa, klâsik Türk edebiyatında şiirin gelenekselleşmiş kurallarından kurtulmaya başladığı dönemde yetişmiş entelektüel bir şairdir. Kaleme aldığı az sayıdaki şiirinden oluşan divançesi incelendiğinde, şairin Osmanlı coğrafyasında yer alan çeşitli dağ, akarsu, boğaz, şehir ve ülke isimlerini anlatı ögesi olarak kullandığı görülür. Şiir söylediği yerleşim yerlerini eserinde lâfzen anan ve kimi zaman notlarla bu yerleşim yerleri hakkında okuyucusunu bilgilendiren şair, anlatı ögesi olarak seçtiği şehir, ülke, akarsu ve boğaz isimlerini dinî, tarihî ve kültürel bağdaşıklıklarıyla kullanırken başarılıdır.

KAYNAKÇA

Ahmet Lutfi Efendi. (1999). Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, (Haz.: Ahmet Hezarfen), (III), YKY, İstanbul.

Avcı, C. (2004). "Mısır: Bizans Dönemi", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXIX): 557-559, İstanbul.

Baykara, T. (2002). "Konya", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXVI): 182-187, İstanbul.

Demirkent, I. (2001). "İstanbul", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXIII): 205-212, İstanbul.

Doğaner, S. (2004). "Mısır: Fizikî ve Beşerî Coğrafya", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXIX): 553-555, İstanbul.

Ed-Dürî, A. (1991). "Bağdat: Genel Bakış", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (IV): 425-433, İstanbul.

Erdem, S. (1991). "Babil", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (IV): 392-395, İstanbul.

Esad Muhlis Paşa. (1992). *Divançe-i Esad Paşa*, (Haz.: M. Sadi Çöğenli, Yakup Şafak, Recep Toparlı), Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum.

Es-Seyyid S. M. (2004). "Mısır: Osmanlı Dönemi", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXIX): 563-569, İstanbul.

Görgün, H. (2004). "Mısır: Başlangıçtan Bizans Dönemine Kadar", *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XXIX): 555-557, İstanbul.

- Halaçoğlu, Y. (1991). “Bağdat: Osmanlı Dönemi”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (IV): 433-437, İstanbul.
- Meydan Larousse. (1971), (VII): 288, İstanbul.
- Meydan Larousse. (1971), (VI): 774, İstanbul.
- Ayaş Kaymakamlığı, <http://www.ayas.gov.tr/ayas-tarihcesi>. (14.10.2017).
- Hürel, H. (2008). *İstanbul’un Alfabetik Öyküsü*, İkarus Yayın Grubu, İstanbul.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. (2006). (Haz.: Hayrettin Karaman-Ali Özek-İbrahim Kâfi Dönmez-Mustafa Çağırıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut). 3. b., *Diyânet Vakfı Neşriyat*, Ankara.
- Kutsal Kitap. (2009). *Yeni Yaşam Yayınları*, İstanbul.
- Küçük, C. (1995). “Erzurum”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XI): 321-329, İstanbul.
- Masters, B. (1997). “Halep: Osmanlı Dönemi”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XV): 244-247, İstanbul.
- Mete, Z. (2004). *Menteşe. DİA. c. 29. İstanbul: Diyânet Vakfı Neşriyat. 150-152.*
- Mete, Z. (2005). *Muğla. DİA. c. 30. İstanbul: Diyânet Vakfı Neşriyat. 377-381.*
- Oflaz, M. (2007). *Niğde. DİA. c. 33. İstanbul: Diyânet Vakfı Neşriyat. 92-95.*
- Özaydın, A. (1991). “Bağdat: Kültür ve Medeniyet”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (IV): 437-441, İstanbul.
- Özgül, M. K. (2006). *Divan Yolundan Pera’ya Selâmetle (Modern Türk Şiirine Doğru)*, Hece Yayınları, Ankara.
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 15. b., Kapı Yayınları, İstanbul.
- Pekolcay, N. (1993). “Ayaşlı Esad Muhlis Paşa ve Divanı’nın Hususiyetleri”, *Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaşî Sempozyumu*, Ayaş Belediyesi Yayınları, 2-4.07.1993, 165-176, Ankara.
- Subaşı, M. H. (1993). “Ayaşlı Esad Muhlis, Sadullah ve Kemal Paşaların Hattatlığı ve Sanat Değeri”, *Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyamin Ayaşî Sempozyumu*, 2-4.07.1993, Ayaş Belediyesi Yayınları, 177-183, Ankara.
- Şahin K.-Subaşı, M. H. (1995). “Esad Muhlis Paşa”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XI): 350, İstanbul.
- Şemseddin Sami. (1996). *Kâmûs-ı A’lâm*, (II), Kaşgâr Neşriyat, Ankara.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, (I-II), Osedam Yayınları, İstanbul.
- Şentürk, A. A.- Kartal, A. (2013). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. b., Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Tuğlacı, P. (1971). *Okyanus Türkçe Sözlük*, (I), Pars Yayınevi, İstanbul.
- Tuncel, M., (1993). “Çanakkale Boğazı”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (VIII): 199-203, c. 8. İstanbul.
- Yazıcı, T. (1997). “Halep”, *Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (XV): 239-244, İstanbul.
- Yıldız, K. (2010). “Sanatkâr Bir Devlet Adamından Geriye Kalanlar: Esad Muhlis Paşa’nın Terekesi”. *Yavuz Arğit Armağanı*, (Haz.: Mustafa Birol Ülker). ss. 209-264, TDV Yayınları, İstanbul.